

# Susi luolassa? Sivullisen mietteitä

*Christian Carpelan*

Alusta alkaen Susiluola-hankkeelle on haettu ja saatu paljon julkisuutta. On annettu ymmärtää, että kaikki tulokset jokseenkin ongelmattomasti ja yhtäpitävästi todistavat neanderthal-ihmisen läsnäolosta luolassa 130000–100000 vuotta sitten. Todellisuudessa tutkimustulokset eivät ole ongelmattomia enempää geologian kuin arkeologian kannalta tarkastellen, sillä kaikkia käytettyjä menetelmiä rasittavat erilaiset virhelähteet. Kun tämä on ollut tilanne alusta alkaen, kun epäilijät ja epäilyn aiheet ovat olleet samoja alusta alkaen ja kun Tieteen päiviä järjestetään joka toinen vuosi, niin miksi vasta tai juuri nyt asia nostettiin esille?

Susivuori sijaitsee Kristiinankaupungin puolella, lähellä Karijoen rajaa. Vuoren rinteessä olevan Susiluolan tyhjennys irtaimista massoista aloitettiin vuonna 1996 Geologian Tutkimuskeskuksen tutkijoiden johdolla. FT Heikki Hirvas kiinnitti huomiota kiviin, joissa oli iskujen jälkiä ja lohkeamapintoja, jotka eivät näyttäneet olevan luonnonvoimien synnyttämiä. Hän esitteli löytönsä Museovirastossa, jossa tutkija Hans-Peter Schulz piti niitä todennäköisesti keskipaleoliittisina artefakteina.

Käytännössä tämä tarkoitti neanderthal-ihmisen muotoilemia kiviesineitä, ja sen hypoteesin pohjalta paikalla käynnistettiin vuonna 1997 ”kaivaukset Museoviraston, Geologian tutkimuskeskuksen, Helsingin yliopiston geologian laitoksen ja Ajoituslaboratorion monitieteisenä tutkimusprojektina. Tarkoituksena oli selvittää muinaisjäänneksen ikää, etsiä löytöaineistolle vastineita muualta Euroopasta sekä rekonstruoiden luolan ympärillä ollut muinainen maisema ja kasvillisuus” (lainaus Museoviraston verkkosivulta). Arkeologista osiota johti vuoteen 2000 Schulz; kun kaivauksia jatkettiin vuonna 2003, niiden johtoon määrättiin tutkija Vesa Laulumaa. Geologista osiota on johtanut Hirvas. Näillä näkymin hanke jatkuu vuoteen 2006.

## *Pääkysymykset*

Alusta alkaen Susiluola-hankkeelle on haettu ja saatu paljon julkisuutta. On annettu ymmärtää,

että kaikki tulokset jokseenkin ongelmattomasti ja yhtäpitävästi todistavat neanderthal-ihmisen läsnäolosta luolassa viimeisimmän (Veiksel) ja sitä edellisen (Saale) jääkausivaiheen välisellä lämpökaudella (Eem) 130000–100000 vuotta sitten. Todellisuudessa tutkimustulokset eivät ole ongelmattomia enempää geologian kuin arkeologian kannalta tarkastellen, sillä kaikkia käytettyjä menetelmiä rasittavat erilaiset virhelähteet.

Luolan täytemassojen kerrosjärjestyksen kuvaaminen, tulkinta ja ajoittaminen on geologinen ongelmakokonaisuus, jonka selvittämiseksi on käytetty myös erilaisia fysikaalisia menetelmiä. Siitepölyanalyysin avulla on selvitelty ympäristön kasvillisuutta. Artefakteina pidettyjen löytöjen sekä ihmisten laatimiksi rakenteiksi tulkittujen esiintymien (lähinnä lattiakiveys sekä tulisijat) kuvaaminen, tulkinta ja ajoittaminen on arkeologinen ongelmakokonaisuus, mutta nimenomaan tässä tapauksessa sekä artefaktit että rakenteet ovat kuitenkin sellaisia, ettei niiden luonnetta voi selvittää erillään kohteen geologisesta erikoisluonteesta.

Yksinkertaistaen pääkysymyksiä on kolme. (1) Voidaanko täytemassojen stratigrafiasia erottaa piirteitä, joita ei voi selittää luonnonvoimien vaikutuksesta johtuviksi, ja jotka siten voisivat olla ihmistoiminnan tulosta? (2) Ovatko artefakteina talletetuissa kivissä näkyvät jäljet ihmisen vai luonnonvoimien aikaansaamia? (3) Pitääkö löytökerroksen ajoitus Eem-jaksolle paikkansa? Sekä arkeologien että geologien keskuudessa löytyy kolmenlaista suhtautumista: kannattajat vastaavat kysymyksiin myöntävästi, vastustajat vastaavat niihin kieltävästi ja haukottelijat (hiljainen enemmistö) ovat kyllästyneet nähtävästi loppumattomaan tuloksettomuuteen.

Jos kysymyksiin (1) ja (3) vastataan myöntävästi, ongelmaa ei ole vaikka kysymykseen (2) vastattaisiin kieltävästi. Jos kysymyksiin (1) ja (3) vastataan kieltävästi mutta kysymykseen (2) vastataan myöntävästi, ongelmaa ei taaskaan ole. Siinä tapauksessa olisi helpompi ymmärtää mainitut esiintymät ihmisten laatimiksi rakenteiksi, ja tunnistetut tyypit antaisivat myös ajoitusvihjeen. Arkeologian ja neanderthal-hypoteesin näkökulmasta ratkaisevaksi jää vas-

taus kysymykseen (2), johon arkeologi ja geologi ovat perustellen esittäneet kaksi vastakkaisista vastausta.

‘Maallikon’ kysymykseen, miten asiantuntijalle voi olla niin vaikea erottaa ihmisen valmistama kiviesine ‘luonnonkivistä’, voi vastata, että vaikka neanderthal-ihmiset kykenivät valmistamaan kivilajua kehittyneellä iskentäteknikalla, he saattoivat valmistaa esineitä myös ‘alkeellisella’ tekniikalla melko ‘huonosta’ kivi- raaka-aineesta, jonkalaisesta Susiluolassakin on kyse. Sellaisia on tavattu löytöyhteyksissä, jotka eivät näytä jättävän tilaa epäilyille, mutta Susiluolassa tilanne on toinen. Siellä löytöyhteys ei anna tukea myönteiselle vastaukselle, pikemminkin geologinen ympäristö voi tukea kieltävää vastausta antaessaan mahdollisuuden selittää, että oletetuissa artefakteissa havaitut lohkeamat ja iskut ovatkin luolan kivikkoisen täytemassan satunnaisen liikahtelun aiheuttamia. Siksi Susiluolan oletetun esineistön tutkijalla tulee olla pitkäaikainen ja maantieteellisesti laaja-alainen kokemus varhais- ja keskipaleoliittisen aineiston tutkimisessa olipa hänen lähtökohtansa arkeologia tai geologia.

### *Suomesta puuttuu paleoliittisen kauden asiantuntemus*

Suomesta puuttuu varhais- ja keskipaleoliittisen kivikauden asiantuntemus. Tämä on luonnollista: sen hankkimiseen ei ole oloissamme ollut käytännön tarvetta. Tuon arkeologian lohkon parhain tuntijamme, täysinpalvelut professori Ari Siiriäinen, kuoli viime joulukuussa. Meillä kyllä on päteviä myöhäisempien aikojen iskentäteknikan tutkijoita ja tutkijoita, ja heihin voitaneen muiden ohessa lukea Hans-Peter Schulz ja Heikki Matiskainen, jotka oli saatu väittelemään Susiluolan ongelmista Tieteen päivillä 15.1.2005. Vaikutelmaksi jäi, että keskipaleoliittinen arkeologia – sen aineisto ja menetelmät – ei ehkä ole kummankaan mielessä kasvanut eläväksi ymmärrykseksi. Mutta tutkija voi edetä kohti elävää ymmärrystä ja syvällistä asiantuntemusta rehellisellä ja tinkimättömällä paneutumisella.

Susiluolasta artefakteina talletettua aineistoa on eri yhteyksissä esitelty saksalaiselle, belgialaiselle ja kanadalaiselle asiantuntijalle, joista jälkimmäiset ovat määrittäneet kappaleet artefakteiksi saksalaisen empiessä. Tieteen päivien tilaisuudessa oli yleisön joukossa läsnä professori Alban Defleur Ranskasta, kyseisen jakson asian-

tuntija. Yleisöpuheenvuoron ajallisissa puitteissa (2 minuuttia) hän ehti esittää, että kyse on luultavasti neanderthal-ihmisten valmistamista artefakteista. Toinen asiantuntija, FT Kari Kinnunen, käytti kaksiminuuttisensa sen perustelemiseen, että hän geologina näkee kyseisissä kivissä vain luonnonvoimien aiheuttamia jälkiä.

Kun Schulzin ja Matiskaisen ‘väittely’ oli vain vaikeaselkoisen terminologian ryydittämää, yleisöä ‘ryydyttävää’, vanhan toistoa, mainittujen asiantuntijoiden puheenvuorot paljasivat välähdyksinä jotakin siitä, minkälaisesta problematiikasta on kysymys. Tilaisuuden yleisö – ja etenkin Susiluola-tutkimus – olisivat hyötyneet siitä, että esimerkiksi nämä kaksi tutkijaa olisivat hyvin valmistautuneina voineet keskustella asiasta koko tunnin. Olisi voinut käydä ilmi, että geologin olisi syytä henkilökohtaisesti tutustua maantieteellisesti kattavaan keskipaleoliittiseen artefaktiaineistoon ennen kuin sulkee oven ja naulaa teesinsä ja että arkeologin ehkä olisi hyvä laajentaa ja syventää tietoaan erilaisten geologisten ympäristöjen vaikutuksesta kivien muotoutumiseen.

Tähän nähden on huolestuttavaa – ja surullista – että arkeologiamme korkeimmalta auktoriteetitasolta voidaan nähtävästi vastuuta tuntematta heitellä perustelemattomia lausumia, jotka trivialisoivat tämän herkän ja vaikean tutkimusongelman. Museoviraston pääjohtajan Paula Purhosen mukaan ”arkeologikoulutuksen saanut henkilö pystyy tunnistamaan Susiluolasta löydetyn kiviaineiston joukosta ihmisen työstämiä kappaleita, vaikka ei olisi paleoliittisen kivikauden erityiskysymyksiin perehtynytäkään” (*Helsingin Sanomat* 4.1.2005). Turun yliopiston arkeologian professorin Jussi-Pekka Taavitsaisen mukaan taas ”luonnon prosessit ovat luonnollisin selitys Museoviraston ihmisperäisiksi arvioimille ilmiöille” (*HS* 7.1.2005), jolloin kyseiset ”esineet” voivat aivan yhtä hyvin olla ilman ja veden kuluttamia kiviä (*Hufvudstadsbladet* 12.1.2005). Kummankin auktoriteetin todellinen asiantuntemus painottuu myöhempään rautakauteen ja keskiaikaan.

### *Miksi liikkeelle lähdettiin vain omin voimin?*

En osaa arvioida, millä tasolla luolien geologisen tutkimuksen asiantuntemus on Suomessa (vrt. *HS* 13.1.2005). Susiluola-hanketta aloitettaessa oli kuitenkin tiedossa, että työhypoteesin edellyttämä arkeologinen asiantuntemus puut-

tui. Siitä huolimatta lähdettiin liikkeelle vain omin voimin, vaikka jo terveen järjen olisi pitänyt muistuttaa, että tutkimusryhmään tulisi hankkia ulkopuolista asiantuntemusta.

Mahdollisen pohjoisen keskipaleoliittisen luola-asutuksen tutkiminen olisi varmasti kiinnostanut päteviä ulkomaisia tutkijoita. Susiluola-hanketta aloitettaessa ei – enempää kuin myöhemminkään – ole nähtävästi muistettu, että Länsi-Euroopan lisäksi myös Itä-Euroopassa on vastaavan ajan kohteita ja niiden päteviä tutkijoita. Mm. Petschora-joella ja Uralilla on luolia, joiden kerrostumia paleoliittisine löytöineen on tutkittu. Susiluolan aikaiseksi ajoitettu avoin asuinpaikka on löytynyt jopa napapiirin pohjoispuolelta Nenetsin autonomisen piirikunnan alueelta, siis paljon pohjoisempaa kuin pohjoisimmaksi väitetty Susiluola (suunnilleen Sodankylää vastaavalla leveyspiirillä). Kuvien perusteella kiviaineisto muistuttaa Susiluolasta talletettua. Jos Susiluolan aineistossa on artefakteja, parhaimmat vertailukohteet kenties löytyvätkin Itä-Euroopasta.

Väittelytilaisuudessa Matiskainen innokkaana esitti, että luolassa on vain kaivettava lisää. Sivullisena olen muinaismuistolakiin vedoten sitä mieltä, että Susiluolaan kajoaminen on keskeytettävä, mikäli paikka luokitellaan arkeologiseksi kohteeksi. Vallitsevassa tilanteessa (tarjolla olevat tutkijat, tunnetut henkilösuhteet jne.) aitoa tieteellistä läpimurtoa ei ole näköpiirissä. Järjestettäköön kansainvälinen workshop, työpaja, jossa kertynyt havainto- ja näyteaineisto käydään läpi ja arvioidaan. Siihen liittyen on sitten mahdollista käynnistää kaivaukset uudelleen, jotta selviäisi, voidaanko havainnointi toistaa. Jos ei saavutettaisi yhteisymmärrystä, tällä tavoin ehkä saavutettaisiin syvempää lähdekriittistä tietoa erimielisyyden syistä. Samalla maahamme luotaisiin pohja uudelle arkeologisen asiantuntemuksen haaralle – vaikka osoittautuisi, että artefakteina pidetyt kappaleet ovatkin luonnonvoimien aikaansaamia.

Tässä yhteydessä huomio kiinnittyy siihen, että Susiluolan tutkijat kuitenkin ovat julkaisseet useita aihetta koskevia tutkielmia tieteellisillä foorumeilla sekä esitelmöineet tieteellisten seurojen kokouksissa. He ovat avoimesti asettuneet arvioinnille alttiiksi. Vastustajat eivät tietääkseni ole toimineet samoin. Kokouksissa on tietysti käytetty perusteltuja puheenvuoroja, mutta pitkälti on ollut kysymys tutkijoiden uskottavuuden nakertamisesta monenlaisen kommunikoinnin harmaassa vyöhykkeessä. Ainoa tietämäni poikkeus on Kinnusen alus-

tava artikkeli Susiluolan artefakteina talletetusta aineistosta geologian näkökulmasta (*Kivilehti* 3/2004; tiettävästi hän valmistele laajempaa tutkielmaa aiheesta). Mutta yleisellä tasolla – valitettavasti – Susiluola-kysymys on nykytilassaan murheellinen esimerkki siitä, miten hyvässä uskossa käynnistetty tutkimushanke voi säälimättömän arkitodellisuuden puristuksessa kääntyä vastakohdakseen.

### *Miksi Susiluola Tieteen päiville?*

Miksi Susiluola haluttiin ottaa Tieteen päivien väittelyaiheeksi juuri tänä vuonna? Tieteen päivien järjestäjä on kiinnittänyt huomionsa Museoviraston pääjohtajan lausumaan, jonka mukaan Susiluola ”on ehdottomasti Suomen tieteellisesti kiinnostavin kohde” (HS 12.10.2004), sekä siihen, että ”Museoviraston virallinen linja on jo pitkään pitänyt johtopäätöksiä yksiselitteisen varmoina” (Rydman, *Tieteessä tapahtuu* 8/2004).

Kun tämä on ollut tilanne alusta alkaen, kun epäilijät ja epäilyn aiheet ovat olleet samoja alusta alkaen ja kun Tieteen päiviä järjestetään joka toinen vuosi, niin – miksi vasta tai juuri nyt? Miksi väittelyn puheenjohtajaksi oli valittu asianosainen eikä puolueeton henkilö? Miten juuri Matiskainen valikoitui väittelijäksi?

Tieteen päivien järjestäjä aloitti syksyllä 2004 kiivaan hyökkäyksen Museovirastoa vastaan ja vaati sen pääjohtajaa, valtionarkeologi Paula Purhosta toiseksi väittelijäksi. Tämä kieltäytyi perusteenaan se tosiasia, ettei hänellä ole paleoliittisen kivikauden asiantuntemusta, ja siksi, että keskusteluedellytykset eivät olleet ”parhaat mahdolliset”, koska ”Matiskainen on keksällä 2004 tehnyt Museovirastosta kantelun virantäyttöasiassa” (Purhonen, *Tieteessä tapahtuu* 8/2004). Kumpikin peruste on ymmärrettävä ja hyväksyttävä. Asiantuntijuuskysymyksen osalta on aivan normaalia, että jonkin hankkeen koordinaattori tai laitoksen johtaja saa tutkijoilta julkisuudessa käytettävää tietoa. Valitettavasti julkisiin esityksiin on tässä tapauksessa sisällytynyt edellä mainitun kaltaisia ajatelmattomuuksia. Kun Museovirastosta kukaan ei suostunut väittelijäksi, Tieteen päivien järjestäjä päätti, että tilaisuus viedään läpi yhden hengen väittelynä. Outo ratkaisu kertoo jostakin erityisestä esiintulotarpeesta.

Ennen vuodenvaihdetta Susiluola putkahdi yllättäen – ja näyttävästi – esiin, kun Helsingin Sanomissa julkaistiin Satu Hietalan (Keu-

ruu) melko asiantuntevasti kriittinen mielipidekirjoitus (HS 30.12.2004). Henkilö oli ainakin arkeologisen yhteisön piirissä tuntematon, mutta pian internetissä 'surffajaat' tunnistivat harrastajageologin, jonka pirstekartiolozydöt olivat 2003 johtaneet törmäyskraatterin paikallistamiseen. Miksi juuri hän halusi arvioida Museoviraston tulkintoja Susiluolan luonteesta? Tieteen päivien väittelytilaisuudessa Matiskainen heijasti valkokankaalle Susiluolaa esittäviä valokuvia. Tarkkasilmäinen saattoi havaita kuvissa merkinnän © Satu Hietala ...

Purhonen vastasi Hietalalle (HS 4.1.2005), ja Turun yliopiston professori Taavitsainen kommentoi Purhosen vastausta ihmetellen, että tämä oli "valinnut Helsingin Sanomat Museoviraston käsitysten esittelyfoorumiksi" (HS 7.1.2005). Ei ollut valinnut vaan oli vastannut foorumilla, jolla väitteitä oli esitetty! Professori jatkoi sitten samalla foorumilla alleviivaten Hietalan argumentteja.

Valitettavasti sivullinen ei voi välttyä vaikeudelta, että missään, mitä eri julkisilla foorumeilla on esitetty ja mitä foorumeiden takaa paistaa, ei ole näkynyt halua käynnistää vilpittöntä keskustelua Susiluolan ongelmista, joista osa on tieteellisiä ja osa tieteen ulkoisia. Mis-

tä on johtunut vimmainen tarve lyödä Museovirastoa ja sen pääjohtajaa käyttäen nuijana Susiluolaa ja sen tutkimusta? Kuten lienee käynyt ilmi, tämä ei ole ollut vaikeaa, sillä tässä asiassa Museovirasto on hoitanut leiviskänsä huonosti. Mutta Suomen arkeologiaa ja Susiluolan tieteellistä tutkimusta tällainen elämänti ei ole edistänyt – päinvastoin pelkästään haitannut.

Ironiseksi lopuksi voi todeta, että KHO:n päätöksellä Matiskaisesta tuli vuoden vaihteessa Museoviraston arkeologian osaston johtaja. Sen myötä kaikki kääntyi pääläelleen: siitä, jonka piti ulkopuolisena väittelijänä nöyryyttää Museovirasto, tulikin Museoviraston edustaja vastassaan viime hetkellä väittelijäksi hyväksytty Susiluolan tutkija, Schulz, joka aikanaan oli 'lyönyt lukkoon' Museoviraston 'linjan'. Tästä keikauksesta ei kerrottu tilaisuuden yleisölle. Arkeologinen (ehkä geologinenkin) yhteisö odottaa nyt, että uusi osastonjohtaja lähitulevaisuudessa osoittaa Susiluolaa koskevan asiantuntemuksensa tieteellisellä foorumilla (tätä kirjoitettaessa Matiskainen ei ole astunut virkaan, sillä valituskiierre tulee jatkumaan).

*Kirjoittaja on fil. lis. ja vapaa tutkija (arkeologi).*